

talogusok is új sorszámozással volnának ellátva. — Mint ez áttekintésből is kitűnik, inkább rendetlenség, mint rend az, a mit Embery ily módon be akar hozni a könyvtárba, és e rendetlenséget az értekezés confusus indokolásai sem tudják rend színében feltüntetni. A dolgozat stílusa is a dagály és mesterkélttség oly fonák keveréke, minőt már régen nem láttunk.

2. *Levelek egy tanítványomhoz.* Irta Városey Lajos. (Lugosi r. kath. magy. főgymnasium.) Ezen a tanulók olvasmányául szánt dolgozat egy kellő melegséggel írt parainesis levél alakban, mely különösen arra nézve ad a növendékeknek jó tanácsokat, miképen töltsék az iskolai teendők elvégzése után fenmaradt szabad idejüket.

27 3. *Alreáliskolák. Statistika és pályaválasztás.* Irta Kemény Ferencz. (Egri reáliskola.) E derék kis dolgozat egészen helyesen localis kérdésekből indul ki, de eléggé érdekes általános tanulságokra tud emelkedni. Az értekezés négy pontból áll. Az elsőben fejtegeti a szerző általánosságban a reáliskolák létjogosultságát a gymnasiumokkal szemben, és részint statistikai adatok, részint pedig az ezen iskolák természetére alapított érvek nyomán kimutatja, hogy az iparos és kereskedő osztályok érdekeinek jobban megfelelnek az alreáliskolák, mint az algymnasiumok. A második és harmadik pont meggyőzően bizonyítja ügyesen csoportosított statistikai adatok alapján a reáliskolának specialis helyi fontosságát Egerre nézve, valamint az Eger városa és az állam között kötött pénzügyi szerződés méltányosságát. A negyedik pont aztán lehetőleg teljes jegyzékét adja azon életpályáknak, melyekre elegendő az alsó középiskola elvégzése. Kimutatja továbbá azt, hogy nálunk 1000 I. osztálybeli reáliskolai tanuló között csak 188, 1000 I. osztálybeli gymnasium tanuló között pedig csak 299 végzi el a középiskolát, s ezért arra inti a szüléket, hogy csak azon gyermekeket küldjék a középiskolába, kik reményt nyújtanak arra, hogy képesek lesznek a középiskolai követelményeknek végig megfelelni. Végül szükségesnek tartja a szerző, hogy megnyugtassa a szüléket az egységes középiskolára nézve. Ha ez létesül, akkor is szüksége lesz Egernek két teljes középiskolára, mert Eger s vidékének közoktatásügyi szükségletei nem érhetik be kevesebbel.

WALDAPFEL JÁNOS.

Horatius és kora. Irta *Dieterich* V. A. wittstocki gymnasiumi tanár. Fordította dr. *Horváth Balázs*. Budapest, 1893. Singer és Wolfner kiadása 8. 1—184. l. Ára 80 kr.

Detto német munkája segédkönyvnek készült Horatius olvasásához és ámbár legnagyobb részt szintén a római régiségeket, különösen a magánrégiségeket tárgyalja, mégis több tekintetben különbözik a hasonló

tárgyú német munkáktól (Stoll, Bender, Friedländer stb. munkáitól). Különbözik először is abban, hogy nem ad történeti áttekintést, hanem czéljához képest csak egy bizonyos kort, Horatius korát veszi a tárgyalás alapjául, s másodsor, hogy a régiségekre vonatkozó anyagot az irodalom-történetivel egybeolvasztja, a mennyiben néha ismertetésre, máskor a mondottak illusztrálására Horatius egyes költeményeit használja, melyeket német fordításban, többnyire egész terjedelmükben a szöveg közé ékel. Ez az eljárás mindenestre megfelel a concentratio pädagogiai követelményének, s mivel a munka máskülönben is kellő szakértelemmel és gondnal van írva, s Németországban már 1884 óta sikerrel használják csak szerencsésnek mondható a kiadóknak és a fordítóknak az a gondolata, hogy a munkát a magyar tanuló ifjúság és olvasó közönség számára is hozzáférhetővé tegyék.

A mi most szóban lévő magyar kiadását illeti, reá vonatkozó megjegyzéseimet világosság kedvéért pontokba foglalva adom elő.

I. A munka *anyagában* alig vannak változások, leszámítva azt a három részletet, a melylyel a fordító megtoldta az eredetit, s azt a néhány jelentéktelenebb megjegyzést, a mit, úgy látszik, tévedésből, kihagyott a magyar kiadásból. (Újak: a Horatius költészetére vonatkozó részlet, a 15—21. lapon, a Hor. Sabinumára vonatkozó 14 sor a 13. lapon, és a Pantheonra vonatkozó 30 sor a 43. lapon. Elmaradt: a «lapis specularis» használata a 71. lapon; s a kert sincs megemlítve a római ház leírásakor a 72. lapon.)

II. A munkának magyarra fordítása természetesen szükségessé tette, hogy a költőből való szemelvényeket is magyar fordításban mutassa be a kiadó. Ezek a magyar szemelvények a németeknek egészen megfelelnek, csak a 27. oldalon levő szemelvény bővebb a magyarban, mint az eredetiben. Kár, hogy a kiadó annyira tartózkodott minden változtatástól, különösen a Csalomjai- és Czuczor-féle elavult fordításokban, még olyankor is, ha a változtatás igen könnyű lett volna. (Például: «Vesd meg az oly *élményt*, melynek búbánat az ára», e helyett: Vesd meg az élvezetet... Megjegyzem, hogy Detto sokszor változtatott a magánál jelesebb — Ludwig, Behrendt, Wieland-féle — német fordításokon.) Más részről fel kell említenem, hogy a fordítások hibáira a jegyzetekben figyelmezteti a kiadó az olvasót (pl. 10. l. j.), s a szemelvényekhez való jegyzetek, különösen eleinte, bővebbek, mint az eredeti könyvben. Az igaz, hogy néhány furcsaság is van e jegyzetekben; ilyen pl. mikor a «valódi Menander» kitételhez magyarázatul ennyit mond: «Menander a Kr. e. IV. század vége felé az *ujabb* attikai vigjáték *híve*.»

III. Ilyen, történeti tárgyú munkánál ugyan meglehetősen közönséges kérdés, hogy német vagy magyar nyelven van-e írva. De mégis kötelessége a fordítóknak legalább a nemzeties izű czélzásokat a maga nem-

zetének életéből vett adatokkal pótolni. Ezt a fordító 3 ízben meg is teszi, de egyszer elmulasztja. (Megtette a következő helyeken: a 49. lapon Bismarck helyett Deákot említi; a 15. lapon Aranyt és Petőfit Götthe és Schiller mellett; a 116. lapon Aquincumot. Elmulasztotta ellenben a 29. lapon, mely szerint: «csak a ki el tudja képzelni a német tartományoknak a béke után való lelkesedését, úgy, mint a harmincz éves háború vége felé a szívekben lángadozott (fordító kedvelt szava) . . . csak annak lehet fogalma az italiai városok hangulatáról.» Mintha bizony a magyaroknak, szegénynek soha sem lett volna szüksége békére!

IV. Kérdés továbbá, *hogyan* dolgozott a fordító, s nevezetesen az eredeti munkában lévő idézetekkel hogyan bánt el? Sajnos, hogy erre a kérdésre kedvezőtlenül kell a bírálóknak válaszolnia. A könyv vizsgálatából bizony az sül ki, hogy a kiadó megelégedett a német munkában levő idézetek egyszerű lefordításával, a nélkül, hogy az eredeti munkákban utánok nézett volna. Ez bizony nem mondható szakemberhez illő eljárásnak, különösen ott, a hol maga a Detto-féle munka sem eredetiben, hanem fordításban idéz valamit. Meg is bünhődik érte a fordító, pl. az 59. lapon, a hol Cicero «de officiis» czimű munkájából van idézve egy részlet. Itt ugyanis megnézte ugyan a fordító a Csengeri-féle fordítást, de látván, hogy ez a Detto-félétől különbözik, az eredeti szövegben nem nézte meg az illető helyeket, hanem megbízva a németben, *clrontotta* a mesteri magyar fordítást. Így lett *ipsa merces*-ből «portékája, melyet árúl», (Detto-nál «die Ware selbst», mintha *merx* állana az eredeti szövegben), s így maradtak el «a halászkok». Hogy aztán ezt a kitétel «*quæ ministræ sunt voluptatum*» így javította ki: «melyek az *élelmezés* szolgáltatásban állanak», — ehhez már semmi köze a németnek, mert ott «*welche dem Genusse dienen*» kifejezéssel helyesen van a latin kitétel lefordítva. Hosszasabban kellett e tárgynál időznöm, mert megrögzött szokásuk szakembereinknek, hogy megelégszenek másod kézből vett idézetekkel. Már pedig ilyesmi nem járja. Megjegyzem még, hogy néhol a magyar kiadás meg sem jelöli az idézetet. (Így a 121. lapon a Becker-Marquardtól, s a 41. lapon a Friedländerből való idézetet. Az utóbbi helyen az eredeti munka is hibásan idéz, mert Tacitus nem Ann. IV. 3., hanem Ann. XI. 23. szól a gallok befogadásáról a senatusba.)

V. A magyar munka *nyelvére* és *stílusára* vonatkozólag általában annyit bizvást el lehet mondani, hogy a fordító a legtöbb tankönyvrónál jóval ügyesebben és magyarosabban ír. Igen sok részletet lehetne idéznem a könyvből, melyek szabatos formájukkal, talpraesett, magyaros gondolkodásmódjukkal kellemesen hatnak az olvasóra; s hogy megjegyzéseimnek előre is élét vegyem, ki kell jelentenem, hogy az alábbi kimutatásba az *összes* hibákat fölvettem, melyeket fölfedeznem sikerült.

a) Értelmetlenség vagy ferdtítés kevés van a könyvben; de, sajnos,

még is van egynéhány. Ilyenek: 13. l.: «még jóindulatú bírálói sem tartottak benne mindent dicséretre méltónak, s a helyes mértéket el-elhibázták». (Detto: und vermissen hie und da noch das rechte Mass), e helyett: «itt-ott még hijját érezték nála a kellő mértéktartásnak.»

54. l. (A senatorok iránt támasztott igényekről van szó): «A kinek eszébe jutott, hogy ezek szerint rendezze be magát, könnyen abba a veszedelembé sodródott, hogy hivatalával visszaélve, abból kiesik.» (Detto: «Wer sich einzurichten gedachte, lief Gefahr, der Standesehre etwas zu vergeben und ausgestossen zu werden.) A fordító nem értette az *einzurichten* és *vergeben* szót = abba a veszedelembé jutott, hogy megsérti vele (tudniillik avval, ha nem költekezik) az állásával (rangjával) járó tiszteséget és így kitaszítják a senatori rendből. (= Noblesse oblige!)

Még súlyosabb beszámítás alá esnek a következő fordítások, mert ezek már kissé különös világot vetnek a fordító szakismereteire:

137. lap: «voltak még *Furiusok*, *Camillusok*» stb. (A német szövegben a *Furii* szó sor végére esik). 52. lap: «A hivatalfokok egyikét sem lehetett átugorni; de *aedilissé néptribun is lehetett*. (Detto: An die Stelle der *Ädilität* konnte aber auch das *Volkstribunat* treten.) Csúnya egy hiba, e helyett: *Aedilis helyett néptribun is lehetett a római polgár, — mint ennek számtalan tényleges esetből ismeretesnek kellene lenni!*

VI. Nyelvi tekintetben kifogás alá esnek a következő helyek:

1. Szokatlanul használt szók:

• 24. l.: «Ilyen züllött viszonyok közt» . . . 57. l.: «*hasznok*» (Vortheile): «E hasznok legfontosabbika a gabonajutalékban állott». 62. l.: «Nagy volt az *ajánlkozás*» (die Konkurrenz, verseny). 110. l.: «legbiztosabb eszközök, hogy a sokaság *kedvét* megnyerjék» (die Gunst der Massen). 60. l.: «könyökükkel *nyitottak* neki *helyet*» (csináltak *helyet* + *nyitottak* utat, sie schafften Platz). 113. l.: «gazdájuk ezzel akarta *kielégíteni haragját*» (így akarta haragját tölteni, csillapítani). 142. l.: «nagy veszteségéből *fölszedte magát*» (összeszedte magát + megszedte magát + veszteségét visszanyerte). 150. l.: «a római nép *szeretetét, mely nyilvánosan is kitért* (welche sich laut u. öffentlich bekundete, mely hangosan nyilvánult). 12. l.: «Hor. az előkelőkkel egy rangú módon élt» (durchaus auf gleichen Fusse, egészen egyformán).

2. hibás alkotású mondatok:

63. l.: «A szerződés egy faja volt ez, *melyre* az istenek is kötelezve voltak» (melynek megtartására). 142. l.: «A pénz és nyereség megvetését egyébként is *hebizonyította*» (hogy megveti, bebizonyította). 14. l.: «. . . s *innen* kissé magasabbra volt H. nyaralója». 11. l.: «. . . szívesen

főlesapott az ünnepezt vezér mellé, kiről *híre-neve után* azt hitték, hogy ily tettekre is rátermett, hogy e vállalat jogos voltáért *is elég biztosíték*. (Alanyváltozás.) 13. l.: «... kiket *készeknek* találhatott *arra, hogy* velők a hajdani jó viszonyt... *megújíthassa*». (Itt meg változni kellene az alany-nak.) 89. l.: «... a gazdának mindene van, csak finom *tapintata* s épen azért *semmije sincs*». (Állítmány-elhagyás.) 150. l.: «Oly férfiú, mint H. hozzá szegődhetett és *ragaszkodhatott*». 83. l.: «... *épen* a modern élet szakasztott másaként» (az «épen» fölösleges).

3. Hibásan kapcsolt mondatok :

59. l.: «*Noha* ne feledjük..., s *ámbár* kétes («Nun war freilich... und man könnte zweifeln»). 154. l.: «*akadályozta*, hogy Horatius e két... fiatalemberhez nem közeledett» («akadályozta» tárgyaltalanul van használva, azért hibás az egész szerkezet). 143. l.: «Éles és világos elméjű... stb... de a hiányt számításával pótolta» (franciás mondatkötés). 121. l.: «Nem érinthetett kecskét, ... mert ez nyavalyatörős *volt*» (Or. obl. = lehetett). 55. l.: «*Még* a ki senator-családból származott *is...*» (nincs kapcsolat az előzményekkel, sőt ellenmondás van).

4. Szórendi hibák.

5. l.: «Kerti, mezei szorgalmas munkálkodását» (sz. k. m. m. Jelzői szórend!) 13. l.: «Ekkor jutottak eszébe barátai». (E. e. j. b., a határozót itt nem kell annyira kiemelni.) 74. l.: «Hor. nem sokkal élt ezelőtt» (n. s. e. e. é., ugyanazon hiba). 124. l.: «mily ijesztő mértékben indultak romlásnak» (ugyanazon hiba). 150. l.: «Mæc. nem kevésbé érezte magát érdekelve» (ugyanazon hiba). Továbbá: 86. l.: «ha nem is kell... elhinnünk» (ha nem kell'is. Az *is* szórendje!) 121. l.: «ha meg is kísérelték, s részben el is érték» (ugyanazon hiba). Általában szereti a fordító az ígét a mondat végére tenni, s idegenszerűen összezsufolni a tárgyakat és határozókat. Erre nagyon sok a példa. Mutatónak idézem: 80. l.: «*mely* gyakran a fej befödésére vagy eltakarására szolgáló csuklyával szintén *el volt látva*». Vagy: 139. l.: *Cicero* egyszer a Capitoliumi (sic!) úton barátjainak egy álmát beszélt el.» (Ő álmodott vagy a barátai? helyesen: Cicero egyszer egy álmát beszélt el barátainak a capitoliumi uton.)

5. Németességek.

Ismételnem kell, hogy szembetünő a fordító törekvése helyes, zamatos magyar beszédre; de stílusa azért ebből a szempontból sem kifogástalan még. A német *denselben, dasselbe* mintájára sok helyen használt tárgyas ige mellett *öt* vagy *azt* névmást. Az «egy» is kísért, bár ritkán. (142. l.: «Vedius Pollio, *egy* gazdag, de szívtelen ember».) A «*subyt fektet*» (inkább helyez) kitétel kétszer is előfordul (54., 153. l.), a «*ki van téve*»

szintén kétszer (46., 80. l.), A korcs szókat szinte aggodalmas gonddal kerüli, de az «öntelt» (8. l.) mégis kicsuszott a tollából. Hibás még 54. l.: «a sestertiusok százezzei» (Hunderttausende von Sesterzen) és 24. l. «a királyság után való törekvés» (Streben nach dem Königtum).

6. Rossz hangzás.

Gondos stilsztának a rossz hangzást is kerülni kell. Ez ellen a szabály ellen vét a fordító a következő helyeken: 11. l.: «s csipős», 12. l.: «s szabadulni», 51. l.: «s senatori», 153. l.: «s csak», 14. l.: *s pedig* (e helyett *és pedig*, egészen szokatlán!)

7. Helyesírás.

Az idegen szavak helyesírásában nem követi a fordító az akadémia szabályait, s általában semmiféle szabályt. Sajnos körülmény, mert az idézeteken kívül még csak itt lett volna alkalma kimutatni philologiai szakismeretét, melyről bizony az idegen szók írása szomorú tanúságot tesz. Közlök itt egy szemelvényt állításom igazolására. 45. l.: *taenarosi*, 20. l.: *alkaeosi*, 56. l.: provincia és provinczia, 120. l.: *Panaetios*, 119. l.: *boeotiai*, 20. l.: *rhytmusnak*, 99. l.: *massicusi* és *falernusi* bor, ellenben 30. l.: *caecubumi*, 116. l.: *fucinusi* tó, sőt 149. l.: *kimmerusi* Bosphorus, 109. l.: *appiumi* út (!), 141. l.: *Bathylos*, 131. l.: *umbillicus*, 129. l.: literátor, litterator, 152. l.: *Numicus*. A legutolsókat sajtóhibának venném, ha nem lenne feltűnő, hogy ugyanolyan fajta hiba többször fordul elő.

VII. A könyv kiállítása egyébként kifogástalan, ára is megfelel a szabályzatnak, de mindenesetre nagy kár volt a képeket elhagyni. Ha sok képről lenne szó, nem mondanám; de hiszen a német munka is összesen csak *kilencz* képet tartalmaz, melyek közül néhány (például a ház alaprajza) valósággal nélkülözhetetlen, s kevés teret foglalna el. Sajtóhibák, rövidség okáért a helyes alakot adva: 25. tizennyolcz, 26. mint hogy, 35. Pompeius-, 44. Mars-mező, 56. millió, 71. Edinburgban, 88. voltak, 89. gyümölcsöt, 110. politikai, 111. januárius, februárius, 124. gyötört, 130. a miénkkel, 131. Barátjaitól u. nem kell vessző, 142. juttatott, 142.: meg, 150. szeretetét, 153. első könyv, 154. készséggel.

Az előadottakból annyi kiderül, hogy az eredeti jeles mű elég igyekezettel és sikerrel van fordítva, s azért iskolai segédkönyvül jobb híjján már mostani alakjában használhatónak, sőt ajánlatosnak tartom.